
Mr Aleksandra ILIĆ
Filozofski fakultet
Beograd

Pregledni naučni rad PEDAGOGIJA LXII, 2, 2007. UDK: 37.015

PEDAGOZI U KRALJEVINI SRBIJI O NACIJI I NACIONALNOM VASPITANJU

Rezime: *U prvom delu ovoga rada bavimo se shvatanjima srpskih pedagoga u Kraljevini Srbiji o pojmu nacije, njegovoj suštini i strukturi, o međunacionalnim odnosima, o specifičnim problemima srpske nacije i mogućim rešenjima tih problema. Analizirana su shvatanja Luke Zrnića, Vojislava Bakića, Sretena Adžića, Jovana Miodragovića, Jovana Boškovića i učitelja Koste Petrovića.*

U drugom delu rada analizirana su shvatanja Stevana Okanovića, Koste Petrovića, srednjoškolskog profesora Ž. Živanovića i učitelja socijaliste Miloša B. Jankovića o tome šta je za pedagoge, učitelje i profesore u srednjim školama Kraljevine Srbije nacija, u čemu je značaj nacionalnog vaspitanja, šta je njegov cilj, na koji način i kojim sredstvima se taj cilj može realizovati.

Ključne reči: *nacija, vaspitanje, škola.*

Uvod

Termin nacija vodi poreklo od latinske reči *natio* koja se odnosila na nešto što je rođeno – *natus* (Kecmanović, 1995; 16–18; Šulce, 2002; 78). Na srednjovekovnim univerzitetima pojmom *natio* označavane su grupe studenata koje su dolazile iz različitih oblasti Evrope. Još jedno značenje ovaj pojam dobija od 1247. godine kada je održan crkveni koncil u Lionu gde su pojmom *natio* označavani ljudi koji se međusobno slažu po pojedinim pitanjima vere i crkve.

Do ponovne promene značenja pojma *natio* dolazi u XVII veku nakon Engleske revolucije. Savremeno značenje ovaj pojam dobija u XVIII veku posle Francuske revolucije i od tada znači »stanovništvo jedne države« i izjednačava se sa pojmom narod. Međutim, pojam nacije u XIX veku dobija i značenje kulturno-jezičke, etničke zajednice.

Pojam nacije, kao i pojmovi nacionalizam i nacionalno osećanje, postali su predmet razmišljanja sredinom XIX veka. Ovi pojmovi, međutim, prihvatani su kao

nešto samo po sebi razumljivo i »otuda gotovo i nisu podvrgavani kritičkoj refleksiji« (Veler, 2002; 1). Na stranicama koje slede nalazi se pokušaj rekonstruisanja shvatanja o ovom pojmu srpskih pedagoga, dakle onih koji su direktno bili uključeni u proces oživljavanja zajednice koja je promovisana idejom nacije krajem XIX i početkom XX veka.

Pojam nacije

Između termina nacija i narodnost autori tekstova proučenih za ovaj rad stavljaju znak jednakosti. Članak srednjoškolskog nastavnika i istoričara Luke Zrnića (Zrnić, 1908) nosi naziv *Narodnost*, a svetosavska beseda Jovana Boškovića (Bošković, 1887) u naslovu takođe sadrži ovaj termin.

Zrnić u uvodu svog članka naglašava da želi da podrži svoje kolege u suzbijanju »dve zablude o narodnosti iz osnova pogrešne: *zapostavljanje narodnosti i šovinizam*« koje su prisutne među srpskom omladinom (Zrnić, 1908; 1). Šovinista je u srpskom narodu bilo »kad jačih kad slabijih«, a zapostavljanje narodnosti od strane omladine, posebno univerzitetske, ispoljava se pod uticajem nepravilno shvaćenih socijalističkih ideja. Po mišljenju ovog nastavnika »oni koji se odriču narodnosti liče na bukvu koja se ne bi htela drukčije nazivati do drvetom«. Neosnovanost ovih stavova o narodnosti postaje očigledna kada im se suprotstavi teza o »prirodnosti života svakog naroda, odnosno o pravu svake narodnosti na samostalnu egzistenciju« (Ibid.; 2).

Na osnovu posmatranja različitih narodnosti mogla bi se izvesti sledeća definicija ovog pojma: »jedna narodnost ima zajedničko zemljište, zajednički jezik, zajedničko poreklo, telesnu sličnost, zajedničku istoriju, zajedničke običaje i jednak način života«. Ovo, ipak, ne predstavlja »logičnu, tačnu i apsolutnu definiciju svake narodnosti«, smatra Zrnić.

Zajednička teritorija, otadžbina, mesto rođenja, odrastanja i života, »nije reč prazna, apstraktna: to je fond zajedničkih interesa, pozornica, zajedničke istorije, osnovica zajedničkih nada i najtešnja veza između duša i tela.« Otadžbina, dakle nije samo ono što je materijalno, vidljivo ona je »narodni ideal, način za izražavanje sveta, težnja napretku i riznica budućnosti«. Zato je sasvim razumljiva potreba da se otadžbina brani kada je ugrožena i zato je »nemogućno i nerazumno rušenje ljubavi za otadžbinom« (Ibid.; 4).

Jezik je najznačajniji element nacije jer je u njemu reflektovan njen »intelektualni napredak«, njime se takođe najbolje iskazuju osećanja – ta najmoćnija spona među ljudima, ističe ovaj autor.¹ Moćan faktor formiranja jedne narodnosti je i rat koji u jednoj zajednici, donoseći pretnju i patnju, budi zajedničku težnju za oslobođenjem, ali i podseća na zajedničku prošlost, jednom rečju utiče na osvešćivanje »narodne duše«.

Međutim, zajedničko poreklo, teritorija, telesna sličnost, zajednička istorija, običaji način života, s obzirom na »današnje mešanje i na današnja saobraćajna sredstva«, predstavljaju samo kriterijume za razlikovanje narodnosti, ali ne određuju suštinu samog pojma. »Ako se želi dati tačna definicija, mora se svaki narod ponaosob posmatrati«, ističe Zrnić. Narodnost se može odrediti kao »duhovni princip, rezultanta

¹ Nacionalna svest se u zapadnoj Evropi probudila onda kada je latinski jezik kao jezik nauke ustupio mesto narodnom jeziku. »Svaki narod na svoj način sudi, misli, izlaže i zaključuje. Stoga, kad naš pesnik tačno izrazi osećanje naše sredine, njegovo je delo nama pristupačno, ono godi našem duhu, ono brzo prodire u narodnu masu; jer u njemu narod nalazi odjek svoje duše.« (Zrnić, 1908; 4)

dugih istorijskih komplikacija, zajedničko nasleđe bogatstva, slave i uspomena, zajednička tuga, trpljenje, uživanje i nada, želja za ujedinjenim životom, za usavršavanjem stečenih imovina i za zajedničkim radom u budućnosti. Narodnost je rezultat civilizacije, kruna duge evolucije« (Ibid.; 5) Sve ono što po Zrniću obuhvata ovaj duhovni princip Vojislav Bakić naziva duhovnim jedinstvom. Dakle, suštinu nacije čini duhovno jedinstvo i Bakić ga definiše na sledeći način: »Mi možemo biti razdvojeni, pa opet da znamo jedan za drugoga; a kad se slažemo u osećanjima i mislima, mi ćemo onda jednako hteti i delati. To se zove duhovno jedinstvo« (Bakić, 1894; 901). Duhovno jedinstvo se ogleda u skladu tri »pogodbe«, elementa: misli, osećanja i akcije svih pripadnika jednog naroda.

Nacije, kao i ličnosti, imaju prava na egzistenciju i na individualnost. »To je na osnovici principa čovečanskih, pravdenih i demokratskih. Svaki se narod trudi da postane nezavistan, da se zadovolji sobom, da se individuališe; a individualnost je baš osobina najnaprednije civilizacije, dok su divljaštva samo slična« (Ibid.; 6), ističe Zrnić.² Nacionalni problem će biti rešen, smatra on, tek onda kada se reši pitanje svojine i slobode. To znači: narod mora da poseduje teritoriju kao svojinu i da bude u političkom smislu slobodan: »Danas je svaki narod svestan svoga bića, svoje egzistencije, svoje narodnosti.«

Međutim, kada je o srpskom narodu reč, duhovno jedinstvo, iako neophodno za njegovo ujedinjavanje, nije i dovoljno, jer je najveći deo Srpstva u »snažnim rukama«. »Mi živimo u vremenu kada se svaka stopa krvlju obliva. Sem toga mi živimo u vremenu u kome kultura čini čudesa. Ona menja naravi, menja običaje, menja ceo život. Ona potčinjava sebi sve, a naročito nekulturne narode. Uvek treba imati u vidu ovo: čija je kultura onoga je i svet« (Petrović, 1891; 306).

Kulturno osvajanje od strane drugih naroda pedagogi vide kao najveću opasnost po Srbe, ali i najmoćnije sredstvo za očuvanje i ujedinjenje srpskog naroda. »Srbija, ako hoće da bude Pijemont, mora biti i politički i ekonomski dovoljno snažna, te da i kulturom i mišicom privuče k sebi ono na što polaže svoje pravo. Onaj koji hoće da oslobodava, mora biti u svakom pogledu bolji od onoga koga oslobodava; jer inače, pitanje je od koga i od čega da ga oslobodava?«, nadovezuje se na Zrnićovo shvatanje učitelj Kosta Petrović (Ibid.; 306).

Sreten Adžić smatra da su Sloveni, od svih evropskih naroda, u »najlošijem položaju po pitanju ujedinjenja« jer nisu izvršili ni ujedinjenje pojedinih slovenskih naroda. Zato je najveća nacionalna potreba ujedinjenje svih Srba »a možda još zajedno sa Hrvatima i Slovencima« (Adžić, 1891; 15). Iako su »tuđinci navalili svom silom da osvoje celu srpsku zemlju i da upropaste sav srpski narod, /.../ mi još ne pokazujemo dovoljno otporne snage da odbranimo svoju otadžbinu i da spasemo svoje nacionalne svetinje«, upozorava Bakić (Bakić, 1909; 97).

Jovan Miodragović smatra da je u odbrani od kulturnih zavojevača potrebno prvo dobro upoznati sebe – svoje vrline i nedostatke. Sloveni, geografski i kulturno smešteni između Evrope i Azije, predstavljaju prelaz iz jedne kulture u drugu, i »to moramo znati i priznati.« Azijska kultura, na nižem nivou od evropske, na Slovene je snažno uticala što oni to moraju priznati i tek kada dobro upoznaju posledice tog utica-

² Kulturni narodi nisu jedni od drugih razdvojeni Kineskim zidom. Oni razmenjuju naučne i umetničke ideje. Ali, »i ako ideje nemaju prepreke, – ipak sve se to tako asimiluje u novoj sredini, da dobije osobit karakter. Eto i to je dokaz da treba priznati narodonosnu individualnost. Neki idu toliko daleko, da kažu: kao što je telo pogodba za dušu, tako je nacija pogodba za čovečanstvo« (Zrnić, 1908; 4).

ja biće jasnije »šta nam valja raditi, a nećemo se zadovoljiti samo s nacionalističkom larmom, koja kao da je svima nama Slovenima prilično jaka osobina« (Miodragović, 1908; 46).

Srbi kao prilagodljiv narod, ističe Bakić, vrlo lako prihvataju strane uticaje. Sama po sebi, ova osobina nije negativna, problem predstavlja oblik u kojem je ona prisutna kod Srba. »Mi rado podražavamo drugim narodima u pogledu na nošnju, ponašanje i druge neke njihove običaje; a ne primamo od njih one vrline kojima su se oni uzdigli iznad drugih naroda« (Bakić, 1999; 97).³ Posebno ugrožavajuća po srpski narod i njegovu kulturu je nemačka kultura. Miodragović ukazuje na prisustvo velikog broja nemačkih proizvoda na srpskom tržištu, koji po njegovom mišljenju utiču na fizičko i ekonomsko opadanje srpskog naroda. Nemci, ističe on, nisu zainteresovani za same Srbe već za njihove teritorije koje im otvaraju put ka solunskoj luci – njihovom krajnjem cilju.

Iako veoma ozbiljno ukazuju na opasnosti od nemačkog kulturnog osvajanja srpskog naroda, ovi pedagozi ne podstiču mržnju protiv nemačke nacije. »Niti imamo pravo, niti nam je vajda da ih mrzimo i da se ljutimo. Mi im možemo zavideti«, napominje Miodragović (Miodragović, 1908; 73). Mirnoća, radljivost, stalnost i izdržljivost jesu osobine nemačkog naroda na koje Srbi treba da se ugledaju, slaže se Bakić sa Miodragovićem. To su jedine osobine koje u kulturnoj borbi »vojuju i pobeđuju«. Gde god se govori nemački tu je nemačka otadžbina, moto je ovog naroda, navodi Bakić. Zato oni kad nasele neko mesto prvo podižu svoju školu pa tek onda crkvu. Dok Srbi ukoliko poznaju neki strani jezik, više vole da njime govore nego maternjim jezikom, a to negativno utiče na osnovno nacionalno obeležje – jezik.

Viševjekovnu nesrećnu sudbinu Srba Bakić ne smatra opravdanjem za njihove negativne osobine i podseća da je narod kao i pojedinac sam kovač svoje sreće. Zato je potrebno raditi na svom usavršavanju – umnom, moralnom i tehničkom.

Srpske oblasti pod stranom vlašću nije moguće osvojiti vojno, ali je zato moguće osvojiti kulturno (Bakić, 1909; 98). Narodni jezik je najmoćnije oružje u tom osvajanju i najdragocenije nacionalno blago, naglašava Bakić. On će se najbolje negovati u srpskoj nacionalnoj školi i svako srpsko mesto treba da ima svoju narodnu školu. »Tek onda, kad ceo srpski narod bude prosvেćen tako, kao što je napr. narod u Švajcarskoj, zadobiće i on poštovanje velikih kulturnih naroda, i onda će se moći nadati, da će ga ovi hteti potpomagati, da se drži kao samostalan član u porodici evropskih naroda« (Ibid.; 98).

Najpouzdaniji način menjanja i usavršavanja karaktera i duhovnog jedinstva jednog naroda jeste vaspitanje – dosledno i višegeneracijsko. Jedino tako će se narod podići na viši nivo kulture i sačuvati svoju državu i kulturu: »Darvin kaže da će ona nacija, koja je kroz dugo vreme proizvodila najveći broj visoko intelektualnih, energičnih, patriotskih, dobrih ljudi, zadobiti prevagu nad drugim nacijama, koje toga manje imaju«, navodi Bakić (Bakić, 1897; 117).

³ »/.../Mi se ne ugledamo na samostalnost i energičnost, na solidnost i karakternost engleskog naroda, koji je svoju oblast raširio nad mnogim velikim i malim narodima u svima delovima zemlje. Mi se ne ugledamo ni na nama srodne slovenske narode, naročito na Čehe, koji se svojom prosvеćenošću, svojom marljivošću i svojim poštovanjem u radu za nacionalne interese odlikuju među svima Slovenima« (Bakić, 1909; 37).

Potreba za nacionalnim vaspitanjem i njegova suština

Pojam nacionalnog vaspitanja Vojislav Bakić određuje u knjizi *Opšta pedagogika* a, detaljnije ga razrađuje u članku *Nacionalno vaspitanje*. Ljudi su međusobno slični po telesnoj organizaciji, zakonitostima razvoja telesnih i psihičkih sposobnosti, društvenim i drugim potrebama. Predmet opšte pedagogike, po Bakiću, predstavlja vaspitanje usmereno na ove opšteljudske osobine i ono ima opšteetičke zadatke kojima teži ostvarivanju opštečovečanskih ideala. Ciljevi kojima ovo vaspitanje stremi menjaju se u skladu za zahtevima doba i podneblja.⁴ Svaki narod, međutim, ima određene osobine po kojima se razlikuje od drugih naroda i koje su uslovljene različitim prirodnim i društvenim okolnostima. Ove osobine mogu postati nasledne i stalne ukoliko vekovima opstaju i jačaju. Neke od njih, sa kulturnog aspekta, zaslužuju da se održe i to je tačka razdvajanja opšteg od nacionalnog vaspitanja, ističe Bakić. Narodi imaju i svoje posebne ideale kojima teže i koji se vremenom menjaju. Narodne pesme pokazuju da je srpski narod najviše cenio hrabrost i junaštvo muškog pola, a smernost i vrednoću ženskog. Zatim su kao posebno poželjne vrline isticane pobožnost i poniznost, potom požrtvovanje za svoju otadžbinu, a u Bakićevo doba ideal je postala nacionalna ideja. To je lako shvatiti, smatra on, jer je »sasvim prirodna težnja srpskog naroda, kao i svakog drugoga da se on oslobodi i ujedini«, budući da je podeljen politički i konfesionalno, a uz to je i »srazmerno malen«.

Nacionalno vaspitanje je Srbima mnogo značajnije nego drugim narodima, ističe ovaj pedagog. Zato što su drugi narodi ujedinjeni i moćni pa se ne moraju boriti za svoju samostalnost. A, »pravilno vaspitanje i obrazovanje naše omladine u duhu srpskog naroda, jedna je od najvažnijih pogodaba za održanje srpske narodnosti« (Bakić, 1898; 7)⁵ Nacionalna ideja tako postaje važan elemenat vaspitanja uopšte. Nacionalno vaspitanje Srba po Bakiću treba da bude usmereno očuvanju i jačanju narodnih vrlina, iskorenjivanju mana i razvijanju onih osobina koje nedostaju (marljivost, štedljivost, izdržljivost), razvijanju svesti o srpskoj zajednici, buđenju patriotskih osećanja i širenju rodoljublja među srpskom omladinom. Sličnu misao u svom delu *Radiša ili kakav nam učitelj treba na selu* iznosi i Miodragović – vaspitanjem treba težiti preporodu naroda tako da on »pojmi položaj svoj u svetu, da se i u tuđini ponosi imenom svojim, da se ne stidi rada nego da se u njemu usavršava što više može: onda će se darovitost njegova prometnuti u promišljenost a inat u odlučnost i energiju; i narod naš će živeti doveka« (Miodragović, 1910; 406). Nacionalnim vaspitanjem treba stvarati »dobre i uvidavne rodoljube koji će voleti svoj narod i raditi za dobro njegovo«, nikako šoviniste koji će mrzeti druge narode i postavljati im preterane zahteve (Miodragović, 1911; 2).

I Ž. Živanović, srednjoškolski profesor, nacionalno vaspitanje smatra aspektom vaspitanja uopšte, a »vaspitati znači: trajno usaditi u dušu ljubav k istini, pravdi i lepoti; utvrditi ljubav k radu; zasnovati ljubav k otadžbini – a sve to, s vremenom do-

⁴ »U starom i srednjem veku vladale su religijske i estetične ideje; u novom veku došle su k tome moralne i humane ideje; a u najnovije vreme traže se najviše obrazovanje intelekta i razvijanje fizičke snage. Sve to zajedno, s prirodnom ravnotežom fizičkih i psihičkih sila i saglasnošću između osećanja i mišljenja, hotenja i vladanja, daje harmonijsko obrazovanje i savršenstvo čovečijeg karaktera – što se smatra kao najviši ideal celog vaspitanja« (Bakić, 1898; 7).

⁵ Adžić, takođe, ističe da se »srpska velika misao o ujedinjenju i srpski patriotizam moraju gajiti kao i sve drugo« (Adžić, 1891; 42).

vesti do one stalnosti, koja protivstaje svima iskušenjima – i postaje čvrst i čestit karakter, osvetljen blagom svetlošću verozakonskog pijeteta« (Živanović, 1891; 389). Patriotizam je, po Živanoviću, ljubav prema svojoj otadžbini i prema svom narodu, jeziku, »poštovanje grobova praotaca svojih«, poštovanje svoje narodne prošlosti – »sve to u veri na bolju narodnu i otačastvenu budućnost« (Ibid.; 390). Kao istorijsku istinu, ovaj profesor navodi stalnu težnju slovenstva ka decentralizaciji zbog čega ono postaje podložno raznim tuđim uticajima: germanštini, mađarštini... Iz ove istine, ističe on, može se izvesti vaspitni cilj: »uništavanje pokrajinskoga separatizma i gajenje svesti o narodnom ujedinjenju, tome idealu pravog Srbina« (Ibid.; 509). U učenicima treba buditi »živu svest o celini svega srpskog naroda«, o narodnoj celini koja je budućnost. »A ako budemo vazda samo zapevali na razvalinama svoje mučne petovekovne prošlosti – onda će nam malo preostajati pokretne snage za budućnost. Omladini valja uvek dovikivati: napred! /.../ Hoće li nam učenici izaći naučeni iz škole, to nam mora biti opšta težnja; ali da moraju izaći kao dobri Srbi, o tome ne sme biti spora« (Ibid.; 511).

Nacionalna osećanja, rodoljublje i otačastvoljublje, razvijaju se po Bakiću iz saosećanja i simpatije, kao prvih i osnovnih osećanja prema drugim ljudima. Rodoljublje Bakić određuje kao »ljubav pojedinih ljudi prema svojem rodu ili narodu, iz kojeg su oni proizašli i u kojem žive i rade. To je osećanje simpatije prema jednokrvnoj braći i prema jednokrvnim sestrama, koji s nama govore jednim istim narodnim, jezikom« (Bakić, 1910; 11).

Osećaj simpatije kao koren rodoljublja ne odnosi se samo na »onaj naraštaj koji sada živi već i na pretke koji su nam ostavili u nasledstvo svoje kulturne tekovine, preko kojih i sada održavamo vezu sa njima« kao i na buduće naraštaje »koji će proizvesti i umnožiti naše tekovine i koji će održati našu narodnost« (Ibid.; 12). Na ovaj način obezbeđen je istorijski kontinuitet jednog naroda.

Rodoljublje, smatra Bakić, nalazi se između samoljublja i čovekoljublja. Samoljublje proizilazi iz nagona za samoodržanjem i instinktivne je prirode. Najbliža samoljublju jeste porodična ljubav iz koje se razvija »plemenska ili nacionalna ljubav«. Ovo osećanje različiti narodi različito ispoljavaju i vrlo često je uzrok razdvajanja i sukoba. U svojoj ekstremnoj varijanti, ovaj proizvod rodoljublja, ističe Bakić, može se izobličiti u nacionalni fanatizam. Otačastvoljublje, drugo važno nacionalno osećanje, jeste »voljenje one zemlje u kojoj živi jedan narod, i koja pripada njemu kao stalna svojina njegova« i ono proizilazi iz domoljublja. Polazeći od stava da je najprirodnije da jedan narod živi u svojoj otadžbini, Bakić utvrđuje vezu između rodoljublja i otačastvoljublja. »Stoga je osećanje nacionalnog zajedništva vezano s osećanjem odanosti prema zajedničkoj otadžbini. Narod koji nema svoje stalne otadžbine, ne može održati svoje nacionalne karakterne osobine« (Ibid.; 15).

Adolf Eksner, profesor rimskog prava na univerzitetu u Beču, bavio se problemom procesa identifikacije pojedinca sa širom zajednicom kao što su nacija i država, otadžbina. Navodimo njegove ideje jer upotpunjuju prethodno prikazana shvatanja Vojislava Bakića. Ovaj autor najpre konstatuje da je patriotizam »jedno postalo, habituelno čuvstvo; čuvstvo koje nam najjasnijim jezikom govori da pripadamo jednoj zajednici, koju našom nazivamo i čije napredovanje osećamo kao naše blagostanje, a svaki zao udes u njoj kao svoju nedaću, kraj čijih ciljeva mi naše zabacujemo, jer su njeni ci-

ljevi i naši ciljevi, jer se svakoga trenutka osećamo kao živi atom u telu jakog ili slabog, zdravog ili bolesnog, naprednog ili oronulog organizma« (Eksner, 1897; 509).⁶

Iako je patriotizam osećanje koje se ne razvija samo od sebe, već pod uticajem vaspitanja, on ipak potiče »iz izvora koji se ne daju učiti«, ističe Eksner. Koren ovog osećanja je u socijalnom nagonu »koji je čoveku od iskoni dat, a uzima sebi ranu iz svega onoga što može da jača ta urođena osećanja solidarnosti prema datim grupama ljudi i da ih na što veće takve grupe prenese« (Eksner, 1897). Prvi i najuži socijalni krug je porodica, a kako život stvara sve šire socijalne zajednice, tako se taj krug i proširuje. Da bi se izazavala »živa svest o jedinstvu« sa širom zajednicom kao što je nacija, »potrebni su snažni idealni faktori«. Jedan od tih faktora je »opšte osećanje slavne prošlosti«. Šta ovo osećanje znači? Uspehe svojih predaka pojedinac oseća kao svoje sopstvene. Zato su posebno značajan izvor patriotizma po Eksneru nacionalni, mitski i istorijski junaci koji predstavljaju simbol jedinstva i snage naroda. Oživljeno sećanje na slavnu prošlost »raspaljuje izgled na veliku budućnost«. Tako se pojavljuje i drugi »idealni« faktor: »političko razdraženje« kao »zajednička pojava u masi« koja često »plane osnovnom jačinom ideja političke misije, prožme i ponese masu državljana«. To je »opšte osećanje u svakog pojedinca, da se državno telo kreće k izvesnim jasno istaknutim ciljevima« (Ibid.).

U slučaju srpske nacije koja nije državno ujedinjena, »politička misija« jeste ujedinjavanje svih delova Srpstva. U Srbiji, Pijemontu Srpstva, jednim od najvažnijih vaspitnih ciljeva nacionalnog vaspitanja smatralo se razvijanje težnje za ujedinjenjem srpskog naroda. »Pod srpskim nacijonalnim vaspitanjem valja razumeti takvo vaspitanje koje odgovara srpskoj nacionalnoj ideji, tj. koje obuhvata celo Srpstvo« (Petrović, 1891; 300), piše Kosta Petrović, učitelj. »Sredstva« kojima se postiže duhovno jedinstvo, odnosno sredstva nacionalnog vaspitavanja, poklapaju se sa osnovnim elementima pojma »nacija/narodnost« o kojima je već bilo reči u prethodnom tekstu (jezik, narodna kultura, religija).

Najznačajnije obeležje jednog naroda jeste jezik. Nemoguće je, međutim, da jezik bude potpuno jednak na svim tačkama teritorije jednog naroda, ističe Petrović. Srpski narod je rasejan po raznim tačkama na Balkanskom poluostrvu i okružen različitim susedima. »Tražiti u takvim prilikama *pravi srpski jezik* ne znači drugo nego tražiti pravog Srbina«, što znači odreći se ogromne većine nacije. Omladinu, zato, od najranijeg doba treba upoznati sa tim da »diferencijacije u jeziku ne razdvajaju narod i da njih mora biti u svima narodima!« (Ibid.; 301)

Narodne umotvorine, posebno narodna poezija, veoma su važno sredstvo za nacionalno vaspitavanje. One su »svedoci nekadašnjeg našeg jedinstva« i obeležje narodnosti. »Jedne iste pesme pevaju se u raznim krajevima Srpstva, a to je dokaz da su ovi krajevi Srpstva delovi nekadašnje celine, da ih je nekada spajao opšti interes i prožimalo jedno isto osećanje« (Ibid.; 303). Među običajima koji se i među Srbima uglavnom razlikuju, krsna slava je kao najznačajniji specifičan običaj srpskog naroda, zajednička. Ona ima i veliku religijsku ali i moralnu snagu, naglašava Petrović. Ona održava i obnavlja prijateljstva i izraz je gostoprimstva. »Gostoprimstvo je izraz milosrđa, a

⁶Članak Eksner, A. »O političkom obrazovanju«, objavljen u Prosvetnom glasniku, 1897. godine predstavlja besedu koju Eksner održao prilikom inauguracije za rektora bečkog univerziteta. Na srpski jezik preveo ga je dr Maksim Arer, koji u svojoj uvodnoj reči, između ostalog, ističe da je ova rasprava izazvala najživlje interesovanje u naučnim i prosvetnim krugovima Nemačke i Austrije i da je za godinu dana doživela tri izdanja »što je redak uspeh u naučnoj literaturi«.

prožmano je religijskim osećanjima. Ono zbližuje i upoznaje udaljene individue i obavezuje ih na uzajamno pomaganje. A sve ono što je u stanju da zbliži braću, da ih upozna i uzajamno omili, treba da posluži kao sredstvo u nacionalnom vaspitanju« (Ibid.; 304). Religija je značajan elemenat pojma nacija. »Naš narod dosta polaže na veru, i on upravo naciju ceni po veri. Kad pita za koga on pita koje li je vere, a ne koje li je narodnosti. On tako reći, spaja narodnost i veru«. Ovo je logično jer je vera igrala veliku ulogu u životu srpskog naroda. »/.../vera ga je spajala, vera ga je čuvala i ulivala mu nadu na bolje dane. I u takvom životu od nekoliko vekova morala je vera postati obeležje njegove nacionalnosti./.../ Mi možemo postavljati kakave god hoćemo patriotske teorije, ali se mora priznati da razne vere u jednoj naciji nisu povoljan uslov za nacionalizovanje, za stvaranje dobrovoljnog jedinstva.« Pa šta da se radi u ovom slučaju, pita se Petrović. »Ništa drugo nego da se usvoji ona izreka koja veli: 'Brat je mio koje vere bio' i da se na tome radi. Istina, ovo je malo teži posao, jer treba u narodu stvoriti jednu novu osobinu; ali valja imati u vidu to da se voljom i trudom može mnogo postići« (Ibid.; 305).

U pedagoškim tekstovima nastalim u periodu kojim se bavimo, često se nacionalno vaspitanje suprotstavlja kosmopolitskom, a kosmopolitizam se povezuje sa socijalističkim idejama. Miodragović ovaj odnos posmatra na sledeći način: kosmopolitsko, opštečovečansko vaspitanje bilo bi zajedničko svim narodima, tj. isto za sve, bez obzira na njihovu prošlost, sadašnjost ili budućnost. Nacionalno bi bilo usklađeno sa specifičnostima određenog naroda. Ukoliko se želi izbeći međunacionalna mržnja, prihvatanje prvog gledišta je veoma poželjno. Međutim, činjenica je, smatra Miodragović, da narod koji ne čuva svoje osobine mora da nestane. Zato ipak vaspitanje treba prvo da bude nacionalno pa tek onda kosmopolitsko. »Svaki najpre treba da bude ono što su mu roditelji pa tek onda čovek« (Miodragović, 1911; 1)⁷.

Kosta Petrović odnos nacionalno – kosmopolitsko u vaspitanju smatra višeslojnim i ne suprotstavlja ih. Vaspitanje se, konstatuje ovaj autor, menja u skladu sa zahtevima, potrebama i idejama društva. »Prema tome u dobu nacionalizma, vaspitanje mora biti nacionalno. S toga narodi koji hoće da rade na ujedinjenju, rade u isto vreme i na nacionalnom vaspitanju /.../ Nacionalno vaspitanje nije neophodno samo iz političkih računa, već je ono neophodno potrebno sa prirodne strane, jer i sama priroda, radeći na progresu, grupisala je ljude po sličnim osobinama«. Vaspitanje u nacionalnom duhu tako je prirodna nužnost.

U Srbiji je malo onih koji nacionalno vaspitanje shvataju pravilno, ističe Petrović. »Da li usled jakih patriotskih osećanja i velike revnosti, ili usled nedovoljne obaveštenosti tek većina nacionalnim vaspitanjem pre teži reakciji nego li progresu. Tako na primer u nas se kao nesrpsko i nepatrijotsko smatra sve ono što je kulturnije i traži se da se svemu tome zatvore vrata. Kao da je cilj nacionalnom vaspitanju da narod održi u primitivnom stanju! U nas se patrijote plaše, da će narod izgubiti svoj nacionalni karakter ako se kulturno razvija. Otuda dolazi ona preterana težnja da baš sve bude

⁷ »Živanović je po pitanju odnosa nacionalno – kosmopolitsko isključiviji. U srpskom vaspitanju za kosmopolitizam nema mesta. Mi treba da naučimo omladinu da bude samo Srbin – i ništa više. A »Srbi« kao takvi nisu bili nikad neprijatelji civilizacije, nisu bili nikad varvari. I kad je ko dobar Srbin, on nije time ni loš sused ni loš Evropljanin. U našoj narodnoj istoriji veoma krupnim slovima ispisano je pravo građanstva Srpskog naroda u Evropi /.../. S toga može svakoga ožalostiti, kad bi video, da se u omladinu pod lažnim plaštom napretka usađuju rastrojne ideje zapadnjačkoga proleterijata, koji ignoriše svaku narodnost, svaku otadžbinu« (Živanović, 1891; 510).

‘srpsko’. U današnje doba kultura kad prodire svuda bez ičijeg pitanja, neosnovano je zahtevati da u Srbiji sve bude ‘srpsko’, da u Francuskoj sve bude ‘francusko’ /.../ Nacionalno vaspitanje mora biti takvo, da ni u čemu ne otežava progres /.../ Patrijotama je dužnost da pruže narodu takvo vaspitanje koje bi bilo u stanju da kroza sve kulturne faze očuva u njemu svest nacionalnu i da mu patriotskim osećanjima uvek zagreva grudi. Neka se narod razvija kao svaki živi organizam, neka stalno napreduje, ali neka za sva vremena sačuva svoje ja /.../« (Petrović, 1891; 305).

Iz kritike tadašnjeg društvenog uređenja sa pozicije socijalističkih ideja razvilo se socijalističko poimanje pedagogije, vaspitanja i nacionalnog vaspitanja, koje u periodu kojim se bavimo prihvata jedan broj srpskih učitelja. Klub učitelja/ca socijal-demokrata osnovan je 1911. godine i tada pokreće svoj list *Učiteljska borba*. Jedan od osnivača kluba, zatim i lista kao i pedagoške biblioteke »Budućnost« bio je Miloš B. Janković. U svom tekstu *Jedan list iz istoriske nastave* on ne iznosi samo svoje viđenje nastave istorije u osnovnim školama, već se bavi i pitanjem nacionalnog vaspitanja.

U doba kapitalizma vlada borba za tržište pa su i oružani sukobi neizbežni, ističe Janković, i zato »kapitalistička klasa stalno i sistematski vaspitava narod za rat. To vaspitavanje za rat, a zavijeno u oblandu zove se nacionalno patriotsko vaspitanje, najbolji uspeh ima kad se vrši putem škole. /.../ To patriotsko vaspitanje našlo je utočišta u istorijskoj nastavi, koja metodički kljuka svoje vaspitnike kako je slatko mreti za ‘otadžbinu’ (ali čija li je to otadžbina?) za ‘kralja’, ‘veru’ i ‘krst’« (Janković, 1910; 4). Vaspitavajući omladinu za otimanje i ubijanje, razvija se, smatra ovaj učitelj, »patriotizam ubijanja«. Škola razvija »ljubav prema ratu, prema tome odvratnom ostatku staroga varvarstva /.../« Jedan od najvažnijih zadataka narodnih škola je razvijanje nacionalnih osećanja. Šta je u stvari ovakav patriotizam, pita se Janković. »Buržoaski nacionalizam sav se sastoji u težnji za većom eksploatacijom, za većim profitom; njen patriotizam znači borbu u korist viška vrednosti. Ona je, dakle, u nacionalne ideale obukla svoje grube interese, svoje ideale« (Ibid.; 9).

Tada proklamovani srpski nacionalni ideal – ujedinjenje Srpstva, Janković tumači u skladu sa prethodno iznetim stavovima. Srpska buržoazija u ideji o proširenju srpskih državnih granica nema u vidu proširivanje srpske kulture, ni jačanje srpske nacije ni blagostanje svog naroda »već jedino proširivanje pijace za svoje fabrikate«. Pravi nacionalizam, smatra Janković, sastoji se »u jačanju blagostanja i kulture naroda«. Patriotizam pak ne sme biti ljubav prema ratu, jer je svaki rat nepravedan i nečovečan. Možda bi se moglo reći da su odbrambeni ratovi i ratovi za ujedinjenje pravdeni, ističe Janković, i dodaje da to nisu ratovi, to su revolucije »koje su, naravno sasvim pravedne«. A revolucija se diže protiv eksploatatora (Ibid.; 13). O međunacionalnim odnosima Janković piše: »Ljubav prema naciji treba da bude takva da volimo svoj narod, a da ne mrzimo drugi, i ne samo da ne mrzimo, nego i da ga volimo. Baš ta ljubav prema drugim narodima garantuje ljubav prema svome sopstvenom narodu. Čovek koji mrzi čovečanstvo, ne voli ni svoj narod« (Ibid.; 17).

Moralno, religijsko, državno-građansko i nacionalno vaspitanje

Rodoljublje i otačastvoljublje jesu vrline koje se, po Bakiću, razvijaju iz »samoosećanja«. One treba da postanu sastavni deo moralnog karaktera pojedinca koji je cilj vaspitanja. Vaspitanju se postavlja, u okviru toga, veoma složen zadatak. Ono treba da razvija pomenute vrline i nacionalnu svest, a u isto vreme i humani i tolerantan

odnos prema drugim narodima, čak i potencijalnim zavojevačima (Nemcima). Takođe, treba od drugih naroda učiti i prihvatati one osobine koje sopstvenom nedostaju (Bakić, 1898, 1910). Religijsko vaspitanje, smatra Bakić, »po svojoj glavnoj osnovi ulazi u moralno vaspitanje«, a povezano je i sa nacionalnim. Pravoslavna crkva ističe on, izvršila je snažan uticaj na očuvanje narodnosti i državnog jedinstva Srba.

Religijsko osećanje u pojedincu čvrsto je povezano sa humanim osećanjem. U oba dominira ideja dobrote i ljubav prema bližnjima. Ono se ogleda u simpatiji i poštovanju prema svakom čoveku, bez obzira na njegovu veru i narodnost. U srpskom narodu postoje tri veroispovesti: pravoslavna, katolička i muhamedanska. To otežava duhovno jedinstvo naroda i zato religijsko vaspitanje treba da bude prožeto duhom tolerancije, ističe Bakić.

Političko vaspitanje, državljansko, građansko – termini su kojima se označavao onaj aspekt vaspitanja koji je trebalo da se bavi razvojem građanske svesti koja je tesno povezana sa nacionalnom svešću. Svoje mesto u vaspitanju trebalo je da dobiju i osnovni politički pojmovi o društvu i državi. Tako bi budući građani, deca, postajali svesni svojih prava, sloboda i dužnosti u okviru nacionalne države. Kako je Eksner 1891. godine zapisao »politički građanin 20 veka neće samo imati i ljubiti svoju otadžbinu, nego će i videti razlog što je ljubi« (Eksner, 1897; 564).

Škola kao faktor nacionalnog vaspitanja

Najznačajniji uticaj na razvoj duhovnog jedinstva u narodu, smatraju pedagogi, mogu imati škola i porodica, ali uz neophodnu podršku države. U njima bi trebalo da se posebno neguju srpski jezik i književnost, istorija, običaji.

Srpskoj osnovnoj školi Adžić 1891. godine postavlja tri zadatka: da gaji ideju o srpskom ujedinjenju; da potpomaže privredu i industrijski napredak; da neguje telesno zdravlje i duhovnu odvažnost srpske omladine (Adžić, 1891; 9).

Kosta Petrović konstatuje: »Svi traže od škole najveće usluge u ovom pogledu. I ako škola može mnogo da radi na nacionalnom vaspitanju, ipak, držim, druge činjenice mogu učiniti još i više. Škola može položiti osnov, ali je ovaj osnov vrlo slab, ako se docnije napusti – zanemari./.../ Dakle činoci u nacionalnom vaspitanju, sem škole jesu građanstvo i država« (Petrović, 1891; 308).

Ljubomir Protić formuliše širi vaspitni cilj koji treba da se realizuje kroz narodno prosvetavanje u Srbiji, a u kojem je značajno mesto dato i nacionalnom vaspitanju. »Mi hoćemo dobre i plemenite Srbe i građane, hoćemo oslobođenje još neoslobođene braće, hoćemo dobre vojnike, koji će i život svoj rado žrtvovati za sreću otadžbine i spas Srpstva, hoćemo prosvećene zemljoradnike, koji će racionalnije umeti da obdelavaju zemlju i time podići ekonomsko blagostanje u zemlji, hoćemo vešte zanatlje, koji će podići industriska preduzeća i mudre trgovce, koji će još više pomoći da se osnaži naša mala otadžbina od prirode bogata, ali sticajem raznih prilika i neprilika ekonomski još sirotna. Na posletku, ali kao prvo, pre svega napred rečenoga, hoćemo dobre i pobožne ljude, ljude, koji će biti zadahnuti verom u svemogućeg Boga, i koji će imati vere da se ideali naši mogu ostvariti. Ko nema vere da se dobro može ostvariti, taj za dobrim neće ni težiti. — I sve ovo očekuje se, na prvom mestu, od škole i to narodne škole« (Protić, 1902; 3).

Stevan Okanović osnovnu školu kao faktor nacionalnog vaspitanja posmatra u kontekstu naučne pedagogije. »/.../ Naučna pedagogika zahteva obrazovanje moralno-

nacionalnog karaktera kao cilj vaspitanja izvesne društvene zajednice – nacije, pa prema tome i cilj naše osnovne škole kao vaspitne ustanove mora biti obrazovanje moralno-nacionalnog karaktera« (Okanović, 1899; 124). Nastava, kao osnovna delatnost škole, usklađena sa ovim opštim ciljem, mora da bude vaspitna. To znači da ona nema za zadatak da deci pruža veliku količinu znanja, već je njen zadatak da pomoću tih znanja, kao sredstava, stvori uslove za razvoj moralno jake volje u učeniku.

Obrazovanje učitelja je takođe bitan faktor nacionalnog vaspitanja. »Da bi oni mogli ovaj posao mudro i s voljom raditi, treba i sami da su nacionalno vaspitani, da su i sami prožimani patriotskim osećanjima« (Petrović, 1891; 309).

Velika škola, od 1905. godine Univerzitet, u Srbiji priprema »buduće visoke državne službenike koji će upravljati svojim narodom«. Oni, smatra Bakić, moraju posedovati visoke »moralne kvalifikacije«, kako bi svojim primerom uticali na podizanje kulturnog nivoa naroda (Bakić, 1898; 1910).

* * *

Nakon preliminarnog pregleda tekstova prikazanih u ovom radu činilo se da su ideje srpskih pedagoga o naciji i nacionalnom vaspitanju rasute i da postoje različiti pravci u kojima su se razvijale. Pokazalo se ipak, da su njihovi stavovi srpskih uglavnom usaglašeni i da se može govoriti o teorijskoj utemeljenosti nacionalnog vaspitanja u Srbiji. Nacija je po njima zajednica ljudi sa zajedničkim jezikom pre svega, a zatim i prošlošću, teritorijom, običajima i koju posebno snažno učvršćuju krizne situacije. Najbolja forma za očuvanje ovakve zajednice jeste država. Inače, ovakav oblik zajedništva nije postojao oduvek, već predstavlja prirodni rezultat evolucije ljudskog društva.

Specifičnost srpske nacije je dvojaka i to čini njenu situaciju u odnosu na ostale nacije posebno složenom i teškom. Srpski narod podeljen je na tri vere, a vera inače predstavlja značajan faktor učvršćivanja jedinstva i bila je osnov jedinstva. Ove podele treba prevazići, smatraju pedagozi, jer je osnov nacionalnog jedinstva jezik. Drugo, srpski narod je razjedinjen i u državnom smislu, a ne svojom voljom i zato težnja ka jedinstvu u jednoj državi za srpski narod predstavlja veoma složen zadatak.

Realizaciji ovog zadatka značajno treba da doprinese vaspitanje. Prvo, s obzirom na veru u prirodnost nacionalnog grupisanja, na jednoj strani, i vaspitanje kao društvenu funkciju, na drugoj strani, sasvim je logično, po srpskim pedagozima doba kojim se bavimo, da vaspitanje bude nacionalno. U slučaju srpske nacije, jedan od najznačajnijih zadataka vaspitanja jeste »širiti i gajiti kod vaspitanika i u masi ideje o ujedinjenju Srpstva, da kad nastupi odsudan čas, da se toj ideji žrtvuju i život i imanje« (Janković, 1912/13/14, 641). To podrazumeva razvoj verske tolerancije, ali i osetljivost za privredna i ekonomska pitanja svog naroda od kojih zavisi njegova materijalna snaga koja je preduslov uspešne borbe za oslobođenje neoslobođenog Srpstva.

Nasuprot »nacionalizmu«, kao drugi princip ujedinjavanja, pedagozi postavljaju kosmopolitizam. Kosmopolitizam, za većinu pedagoga čije smo radove predstavili, jeste vredna i dobra ideja koja je ostvariva na nekom višem stepenu evolucije ljudskog društva. Zato nju treba ostaviti po strani i posvetiti se ideji nacionalnog jedinstva.

Socijalisti, kao jedna od struja u srpskoj pedagogiji koja posebno jača krajem prve decenije XX veka, zalažu se za »kosmopolitske« ideje posmatrajući čitav svet i u prošlosti i u svojoj sadašnjosti kao sukob društvenih klasa podeljenih po ekonomskim razlikama koje je neophodno prevazići da bi svi postali srećni i zadovoljni. Za naciju, u takvom društvu, onako kako je ona definisana u XIX veku, ne bi bilo mesta.

Ipak, većina tadašnjih pedagoga bila je orijentisana ka ideji nacije i u skladu sa tim razmišljala o vaspitanju kao nacionalnom. Već smo naveli šta se od tako shvaćenog vaspitanja očekivalo. Postavlja se pitanje kako bi se ova očekivanja ostvarila. Pre svega pomoću škole čija je osnovna pedagoška aktivnost nastava i u okviru nje nacionalna grupa predmeta. Ovu grupu čine predmeti čijim izučavanjem bi se učenici upoznivali sa jednim ili više elemenata nacije: jezikom u okviru nastave srpskog jezika, teritorijom svoje nacije u okviru nastave zemljopisa (geografije), prošlošću – u okviru nastave srpske, ali i opšte istorije, i religijom kao i odnosom prema drugim religijama u okviru nastave nauke hrišćanske. Pored nastave ovih predmeta, isticali su pedagozi, nacionalnom vaspitanju značajno mogu doprineti i vannastavne aktivnosti kao što su putovanja i proslave.

Literatura:

1. Adžić, S. (1981): *Srpska nacionalna škola*, Beograd;
2. Bakić, V. (1890): »Nacionalno vaspitanje«, *Nastavnik*, I, br. 2;
3. Bakić, V. (1894): »Obrazovanje duhovnoga jedinstva u našem narodu«, *Vesnik srpske crkve*, X, str. 901–903;
4. Bakić, V. (1897): *Opšta pedagogika*, Beograd;
5. Bakić, V. (1898): *O srpskim narodnim i prosvetnim idealima*, Beograd;
6. Bakić, V. (1909): »Kulturno osvajanje srpske zemlje«, *Bosna*, br. 7, Beograd;
7. Bakić, V. (1910): *Srpsko rodoljublje i otačastvoljublje*, Beograd;
8. Bošković, J. (1887): »O narodnosti i negovanju srpske narodnosti nastavom i vaspitanjem«, *Prosvetni glasnik*, , str. 757–774;
9. Eksner, A. (1897): »O političkom obrazovanju«, *Prosvetni glasnik*, st. 508–512, 559–564;
10. Janković, B. M. (1910): *Jedan list iz istoriske nastave*, Biblioteka Budućnost, sv.5, Požarevac;
11. Janković, J. (1912/13/14): »Nacionalno vaspitanje srpskoga naroda i balkanski ratovi 1912, i 1913. godine«, *Učitelj*, str. 640–646;
12. Kecmanović, D. (1995): *Masovna psihologija nacionalizma*, Vreme knjige, Beograd;
13. Miodragović, J. (1908): *Srpska zvezda ili Srpstvo u kulturnoj borbi*, Beograd;
14. Miodragović, J. (1910): *Radiša ili kakav nam učitelj treba na selu*, Beograd;
15. Miodragović, J. (1911): »O nacionalnom vaspitanju naroda našega«, *Trgovinski glasnik*, br. 77, str. 1–2;
16. Okanović, S. (1899): »Izveštaj nadzornika osnovnih škola u boljevačkom srezu«, *Prosvetni glasnik*, str. 124;
17. Petrović, K. (1891): »O nacionalnom vaspitanju u nas«, *Učitelj*, str. 300–310;
18. Protić, Lj. (1902): *Naše narodno prosvetivavanje u školskoj 1901/02. godini*, Beograd;
19. Šulce, H. (Schultze, H.) (2002): *Država i nacija u evropskoj istoriji*, Filip Višnjić, Beograd;
20. Veler, H. U. (Wehler, H. U.) (2002): *Nacionalizam – istorija, forma, posledice*, Svetovi, Novi Sad;
21. Zrnčić, L. (1908): »Narodnost«, *Nastavnik*, str. 1–9;
22. Živanović, Ž. (1891): »O vaspitanju u srednjim školama«, u *Nastavnik*, str. 385–396, rasprava čitana na trećem zboru Profesorskog društva 1891. godine.

PEDAGOGUES IN THE KINGDOM OF SERBIA ON NATION AND NATIONAL PEDAGOGICAL WORK

Summary: *The first part of this paper understands Serbian pedagogues in the Kingdom of Serbia on the term of nation, its essence and structure, on international relations, on specific problems of Serbian nation and possible solutions of this problem. Beliefs of Luka Zrnić, Vojislav Bakić, Sreten Adžić, Jovan Miodragović, Jovan Bošković and the teacher Kosta Petrović were analysed.*

In the second part we are analysing beliefs of Stevan Okanović, Kosta Petrović, secondary school teacher Ž. Živnaović and teacher socialist Miloš B. Janković. The issue is what is nation for teachers, pedagogues and high school teachers in the Kingdom of Serbia and what is the importance of national pedagogical work, what is the aim and what is the way this aim can be realised.

Key words: *nation, pedagogical work, school.*

* * *

ПЕДАГОГИ КОРОЛЕВСТВА СЕРБИИ О НАЦИИ И НАЦИОНАЛЬНОМ ВОСПИТАНИИ

Резюме: *В первой части настоящего труда мы занимались трактовкой позиций сербских педагогов в Королевстве Сербии о понятии нации, его сути и структуре, о межнациональных отношениях, специфических проблемах сербской нации и возможных решениях этих проблем. Анализу подвергнуты мышления Луки Зрнича, Воислава Бакича, Сретена Аджича, Йована Миодраговича, Йована Бошковича и учителя Косты Петровича.*

Во второй части работы анализированы мышления Стевана Окановича, Косты Петровича, учителя средней школы - Ж. Живановича и учителя –социалиста Милоша Б. Янковича о том, что нация представляет собой для педагогов, учителей и преподавателей средней школы Королевства Сербии. Каково значение национального воспитания, что является его целью, каким способом и какими средствами эту цель можно достичь.

Ключевые слова: *нация, воспитание, школа.*